

ВЪПРОСИ НА РЕЦЕПЦИЯТА НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ЛИТЕРАТУРАТА НА КИЕВСКА РУСИЯ

Лиля Мончева

Въпросът за основополагащата роля на старобългарската литература в изграждането на началната руска писменост при цялата си неоспоримост като теза все още остава открит и предизвиква дискусии. Признанието на редица руски слависти на фундаменталната роля на раннобългарската литература, както и потвърждението ѝ от най-авторитетния съвременен медиевист академик Д. С. Лихачов все още не снемат споровете около старобългарското участие в началния етап на изграждането на руската култура. Тези спорове обикновено възникват около езикови, палеографски, археографски проблеми и тяхната терминология. Това създава впечатление, че литературоведската страна на спорните въпроси остава встрани от основните аргументи на спорещите страни и нейната доказателствено-не се счита за достатъчно убедителна. С други думи: художествено-естетическите белези на българската литература от IX-X век, нейната характерна жанрова прагматика и идейно съдържание се игнорират като възможни форманти на славянския профил на руската литература или не им се придава нужното значение. А то никак не е малко, защото освен чрез езика, раннобългарската литература с художествено-естетическата си природа внася в староруската литература общите белези на средновековното словесно изкуство и специфичните черти на славянската литература, формирана върху модела на византийския културен ареал. Отклонението на староруската литература още в началния етап на изграждането ѝ от парадигматичната българска книжнина, от нейните интегрални и диференциални белези на православна и славянска писменост вече маркира специфично руския ѝ характер.

Оспорвайки определението на Д. С. Лихачов на старобългарската литература като „литература-посредница“, известният италиански палеославист Рикардо Пиккио определя значението на старобългарската литература като „литература-парадигма“, изтъквайки моделиращото ѝ въздействие върху староруската писменост.¹ За съжаление Пиккио не подкрепи своята теза с конкретни примери, но той постави един важен по научното си значение въпрос - за художествено-естетическата същност на т.н. „първо южнославянско влияние, което на практика е само старобългарско, тъй като включва единствено блестящите български образци от IX-X век. Ето защо е напълно правомерно да се говори за рецепцията на старобългарската литература на Симеоновия „златен век“ от руската култура на X-XII век. До тази идея стигна академик Лихачов, терминологично обозначавайки я с медицинския термин „трансплантация“.² Както обикновено и тук майсторът на съвременната меди-

евистична терминология точно отразява представата за възграждане на византийската култура в българския ѝ вариант в основите на руската писмена култура, но мисля, че този термин се нуждае от уточняване, защото чуждият орган или заживява органично в приемника си, или бива изхвърлен от него.

Така че старобългарската писменост трябва да се разглежда в процес на възприемане, преработване, усвояване и развитие на традициите ѝ, т.е. тук вече става дума не за едно механично възграждане на чужд елемент в органиката на руската култура, а за едно сложно взаимодействие на старобългарската литература с обективно действащата културно-историческа и идеологическа конюнктурна на Древна Русия. Затова считам, че няма да бъде израз на прекомерна теоретична модернизация подхода към анализа на този процес от гледна точка на рецептивната естетика, чиято стратегия, приложена към средновековието, обхваща възприемането на типа култура. Средновековната епоха и нейната естетика не предполагат рецепцията да се постави в отношение на реципиента-субект, но тя предполага рецепцията да се разглежда като възприемане и усвояване преди всичко на готови литературни ценности от националната култура-реципиент.

Преди да изложа конкретните си наблюдения е нужно да направя уговорка. Тя се състои в следното: говорейки за Преславската книжнина, аз ще употребявам това определение като синоним на раннобългарската литература. Без да игнорирам регионалните особености на тази литература и нейното условно делене на столична и периферна или Плисковско-Преславска и Охридска, считам, че става дума за една единна по идейно-художествените си параметри литература, която в еднаква степен отразява основните тенденции на общобългарското и общославянското културно развитие през IX-X век.

Навлизането на старобългарската литература в културата на Киевска Русия обикновено се свързва с корпуса богослужебна книжнина, преведен и редактиран на славянски език в България. Разпространението на преводните и оригинални съчинения от раннобългарския период в Русия става най-вече през втората половина на XI-XII век. Богослужебните съчинения на т.н. „църковен чин“ и Свещенното писание са тези, които застават начело на потока старобългарски паметници, дошли първи на руска земя. Основните части на „църковния чин“ са преведени от гръцки от братята-първоучители Кирил и Методий по повод тяхната мисия във Велика Моравия. В Русия обаче богослужебните съчинения идват не в началната си „моравска“ редакция, а в редакциите първа и втора, направени от старобългарските книжовници, Кирило-Методиевите ученици и техните последователи. Голямото достойнство на редакторската работа на старобългарските книжовници е, че тя, според добре аргументираното мнение на Т. Славова, заличава разликата в лексиката на богослужебната и небогослужебната части на каноничните книги. По този начин „избор-ността“ на оригиналните текстове и привеждането

им в езиково и стил-но единство на практика създава друг тип жанрови и композиционни схеми - нещо, което добре се вижда при големите форми /сборниците/. „Изборността“ / на друго място аз я определих като „синтетизъм“ на славянската писменост / чрез старобългарските книги се утвърждава като ефективно действащ принцип и на староруската книжовна практика. Достатъчно е да споменем първите руски „изборни евангелия“ - Остромировото и Архангелското, които върху старобългарската подложка прилагат принципите на изграждане на синтетичната форма

Изборността като книжовно-технологичен принцип действа преимуществено на композиционно структурно равнище, но едновременно с това има и жанроопределящо значение. Неговото действие се проявява както в рамките на микрожанра, на равнището на стила, така и в рамките на макрожанра, където действа предимно като композиционен принцип. Ярък пример в това отношение е Симеоновият сборник /Изборникът от 1073 г./.

Изборността като технология на редакторско-компилативната и съставителска работа през Средновековието до голяма степен се определя от идеологическите задачи на литературата. В Симеонова България тя е подчинена на културно-образователни и идеологически цели, излизащи извън рамките на националното историческо и културно битие. В Русия тези цели запазват общокултурната си значимост, но идейно те се преориентират към една по-тясна национална проблематика, приоритетно интерпретираща общоруската патриотична идея. Принципът на изборността, който диктува подбора на материалите в първата руска летопис, се подчинява именно на тази идея. Включените в „Повесть временных лет“ сведения за славянската писменост и нейните създатели, произведенията, утвърждаващи общославянската идея не са нищо повече от знак, с който русите отбелязват своята принадлежност към православно християнство. Така основната проблематика на старобългарската писменост на руска почва придобива периферно значение по отношение на оригиналната тематика на литературата на Киевска Русия.

Друга основна тенденция в развитието на старобългарската литература през Симеоновата епоха е разширяването на тълковно-обяснителното начало в литературата. Освен в чисто екзегетичните жанрове, чиято парадигма е включена още в раннохристиянския модел-литература, в българската литература на X век тълковно-обяснителното начало става елемент на жанрове с друга функционалност. Примери могат да се посочат в Симеоновия сборник, в отделни места от съчиненията на Йоан Екзарх и Презвитер Козма, но най-ярко доказателство за присъствието на тази тенденция в старобългарската литература от X век е „Учителното евангелие“ на Епископ Константин Преславски, където поучението и екзегезата са органично вплетени в жанра на неделната проповед.

Свързването на тълкованието с другите жанрове и най-вече с ораторската проза в оригинално руската традиция е ярко експлицирано в съчинението на митрополит Иларион „Слово о Законе и Благодати“. Първата част на това тържествено слово е открито екзегетична, написана в символно-метафоричния стил на Александрийската школа. В тази връзка е добре да припомним, че преводите на тълкованията на Иполит и тези на Даниил, включени в "Изборника", са направени именно в Симеоново-ва България по време на втората редакция на богослужебните книги и представят същата екзегетична школа. Тълковното и тълковно-иллюстративното направление намира изключително широко развитие в Русия. От XIV век нататък активно се разработват форми с тълковно-обяснително значение най-вече - псалтири и палеи.

Третата тенденция, която считам важна за рецепцията на старобългарската литература в съдържателно, художествено и естетическо отношение се проявява най-убедително в ораторската проза. Вече имах повод да обърна внимание върху връзката на съчиненията на Йоан Екзарх с хомилиите на Кирил Туровски.³ Без да повтарям основните си изводи, ще изтъкна само рецепцията на една по-висока проблематика, касаеща високата догматично-богословска материя. Тази проблематика в славянската ѝ интерпретация идва в Русия със съчиненията на Йоан Екзарх Български. Без да се омаловажава значението на византийските първо-образци, трябва да се изтъкне славянската редакция на тази проблематика. В епидейктиката на Йоан Екзарх тя се реализира по начин по-различен от този на гръцките оратори. В словата си Йоан Екзарх сменя абстрактните понятия, игнорира крайния мистицизъм и засилва описателно-наративното начало. Точно тези художествено-естетически особености, както и някои типични композиционно-структурни отличия на Екзарховите слова се срещат като диференциални белези и на епидейктиката на „руския Златоуст“ Кирил Туровски, книжовник от втората половина на XII век. Рецепцията на хомилетичната българска традиция се проявява и като процес, в развитие. Именно Кирил Туровски със своите 9 слова довършва делото на старобългарските проповедници по изработването на пълния славянски цикъл проповеди, посветени на Пасха и следпасхалните празници.⁴

Интересът към философско-теологичните въпроси и привеждането им в онтологичен план в руската литература се подхранва първоначално пак от Йоан Екзарх Български. Изследвайки „Почтението на Владимир Мономах“, Лихачов отбелязва учебната текстуална зависимост на първата част на този паметник от „Шестоднева“ на старобългарския книжовник.⁵ Темата за изумителната целесъобразност на божие то мироздание и човекът - венец на божие то творение е зададена от Йоан Екзарх. Тази тема Владимир Мономах свързва с отговорностите на владетеля, които той завещава на своите наследници. Онтологичния аспект на тази постановка се разгръща невероятно в края на

XVII век в съчиненията на старообрядеца протопоп Аввакум, който обявява себе си за избран от Бога да управлява цялата земя.

Рецепцията на старобългарската литературна традиция се осъществява и по посока на полемичната литература. В началото на този процес стои съчинението на Черноризец Храбър „За буквите“, множеството преписи на което свидетелствуват за широкото му разпространение в Русия. Следи от тази ранна рецепция се появяват в руската литература от XIV - началото на XV век. В житийното съчинение на Епифаний Премъдри, покръстител и просветител на коми-зиряните, са използвани не само цитати, но се прокарва и аналогия с произведението на Черноризец Храбър.

По подобен начин се осъществява и рецепцията на полемичното слово на Презвитер Козма „Беседа против богомилите“. Ставайки известно още в Киевска Русия, то придобива истинска идейна и културна значимост през XV-XVI век, когато руската църква разгръща широка кампания срещу новопоявилите се ереси на „стриголниците“ и „жидовствующите“. „Беседата“ на Презвитер Козма става образец за подражание като композиционна схема, стилови похвати и начин на водене на антиеретична полемика.

С гореизложените наблюдения е невъзможно да се обхване и научно опише сложната картина на рецепцията на старобългарската литература в Русия през XI-XII век, но с тези наблюдения се опитам да илюстрирам, че основополагащата роля на българската литература трябва да се търси не във фактите на количествено-тематичното ѝ разпространение, а в общокултурния характер на явленията, чиято първоначална енергия произтича от старобългарските книжовни образци.

БЕЛЕЖКИ

1. Пуккио, Р. Православното християнство и старобългарската културна традиция. София. 1993, с.139-140
2. Лихачов, Д. С. Славянските литератури като система. - Литературна мисъл, XIII, 1969, кн. 1, с. 3-38 ; Размисли за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература. В: Големият свят на руската литература. София. 1976, с. 531-532

По повод статията „Славянските литератури като система“ сп. „Литературна мисъл“ разгърна дискусия, в центъра на която естествено застана обсъждането на съдържанието на термините на Лихачов, с които той определя ролята на старобългарската литература за развитието на славянската писменост и култура. В дискусията участваха със статии: Кув, К. М. По някои въпроси на старобългарската литература - Литературна мисъл, XIII, 1969, кн. 2, с.48-61; Грашева, Л. Старославянските литератури в ново осветление. - Литературна мисъл, XIII, 1969, кн. 3, с. 62-71; Ангелов, Б. Ст. За някои общи черти в развитието на старославянските литератури. - Литературна мисъл, XIII, 1969, кн.3, с. 51-61; Дуйчев, И. По някои проблеми на старобългарската и старославянската литература. - Литературна мисъл, XIII, 1969, кн.5, с. 8-23; Петканова-Тотева, Д. По повод на някои мнения за старобългарската литература. - Литературна

- мисъл, XIII, 1969`, кн.5, с. 24-40; Динеков, П. Старобългарската литература - наша гордост и наша тревога. - Литературна мисъл, XIV, 1970, кн. 2, с. 51-72
3. Мончева, Л. Йоан Екзарх и руската хомилия от XII век. - Език и литература, 1980, кн. 3, с. 67-73
4. Мончева, Л. - Славянският хомилетичен сборник. Генезис, развитие, типология. - Годишник на ВПИ, 9 А, Шумен, 1987, с. 45-63
5. Лихачов, Д. С. „Шестодневът“ на Йоан Екзарх Български и „Поучението“ на Владимир Мономах. В: Големият свят на руската литература. София. 1976, с. 536-539